Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

POLIETNIK JAMIYATDA MAFKURAVIY HAMJIHATLIK VA IJTIMOIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHDA JADID MA’NAVIY MEROSINING FALSAFIY AHAMIYATI

Musojon Nosirovich Shavkatov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ shavkatov@86gmail.com

ANNOTATSIYA

Polietnik hamjihatlik jadid merosining tarixiy talqini va zamonaviy e’tirof falsafasi orqali o‘rganiladi. Konseptual tahlil umumiy tartibga rozilikni e’tiqodlar bir xilligidan ajratadi. Tinch e’tiroz, teng eshitilish va o‘zaro javobgarlik mezonlari taklif etiladi. Tarixiy qarashlar hozirgi xavfsizlik holatining dalili sifatida olinmaydi. Natijalar nazariy va shartlidir.

Kalit so‘zlar

polietnik jamiyat, hamjihatlik, jadid merosi, e’tirof, tinch e’tiroz, o‘zaro javobgarlik.

DOI: 10.5281/zenodo.23282077

KIRISH

Polietnik jamiyatdagi hamjihatlikni barcha insonlarning tarixni bir xil talqin qilishi yoki bir xil e’tiqodga ega bo‘lishi bilan tenglashtirish tushunchaning chegarasini toraytiradi. Birgalikda yashash turli qarash egalari umumiy masalani qanday muhokama qilishi va kelishmovchilikni qanday ifodalashini ham qamrab oladi. Shu sababli mazkur maqolada “mafkuraviy hamjihatlik” atamasi fikriy bir xillikning empirik holati emas, umumiy muhokama va o‘zaro munosabatning normativ muammosi sifatida aniqlashtiriladi.

Abdirashidov Gasprinskiy siyosiy qarashlarining shakllanishini tarixiy jihatdan tadqiq etadi [1]. Xujaev Behbudiyning jadid islohotlaridagi rolini muhokama qiladi [2]. Ushbu manbalar muayyan davr va muallifga taalluqli bo‘lib, ularning mazmunidan bugungi barcha guruhlarning qarashlari haqida xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Tadqiqotning maqsadi jadid merosiga tarixiy murojaat orqali hamjihatlik, e’tirof va tinch kelishmovchilik o‘rtasidagi konseptual farqlarni ochishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot tarixiy-konseptual va normativ-qiyosiy usullarga tayandi. Ikki tarixiy tadqiqot hozirgi vaziyatni baholash uchun emas, meros haqidagi da’voni muallif va davr bilan bog‘lash uchun tanlandi. Qolgan manbalar identiklik, xotira, madaniyatlararo munosabat, epistemik adolat va bag‘rikenglik tushunchalarini farqlashga xizmat qildi. Matnda zamonaviy etnik guruhlar bo‘yicha so‘rov yoki xavfsizlik statistikasi keltirilmaydi.

Mantiqiy tahlilda hamjihatlikning uch darajasi ajratildi: aniq vazifa bo‘yicha hamkorlik, qaror qabul qilish tartibiga rozilik va chuqur dunyoqarashning umumiyligi. Birinchi ikkita darajaning mavjudligi uchinchisini zarur qiladimi, degan savol tekshirildi. Qarshi misol sifatida bir muammoni turli sabablar bilan hal etishga kelishgan ishtirokchilar vaziyati olindi. Bu normativ fikriy misol real jamiyatning tasviri deb berilmaydi.

NATIJALAR

Xotira va identiklikning ko‘p qatlamliligi. Stychinskiy xotirlash va unutish mexanizmlarini identiklik muammosi bilan bog‘laydi [3]. Rijova etnik identiklikning ijtimoiy o‘lchovini o‘rganadi [4]. Ushbu manbalar shaxsni faqat bitta mansublik orqali ta’riflashning chegaralarini muhokama qilishga imkon beradi. Maqoladagi talqinga ko‘ra, merosga murojaat guruhlar haqidagi tayyor xususiyatlarni tasdiqlash vositasiga emas, muayyan talqin kim tomonidan va qanday sharoitda ilgari surilayotganini aniqlashga xizmat qilishi kerak.

Tarixiy xotiraning turlicha bo‘lishi o‘z-o‘zicha ijtimoiy xavf haqidagi dalil emas. Xuddi shuningdek, bayram yoki ramzga umumiy murojaat barcha ichki kelishmovchiliklar yo‘qligini isbotlamaydi. Konseptual jihatdan xotira mazmuni, uni ifodalash tartibi va boshqalarga munosabat alohida tekshiriladi. Jadid merosini ham ushbu uch qatlamni farqlagan holda o‘rganish taklif etiladi.

E’tirof va tasdiqlash o‘rtasidagi farq. Modood madaniyatlararo yondashuv bilan multikulturalizm munosabatini muhokama qiladi [5]. Uning tahlili ikki tushunchani avtomatik ravishda bir-biriga zid deb olishdan oldin ularning vazifalarini aniqlashga asos beradi. Maqola bundan turli qarashlarni eshitish bilan ularning har bir da’vosini to‘g‘ri deb qabul qilish o‘rtasidagi farqni chiqaradi. Insonning munosib suhbatdosh sifatida e’tirof etilishi uning fikri tanqiddan ozodligini anglatmaydi.

Fricker epistemik adolatsizlik tushunchasining rivojini tahlil qiladi [6]. Shu nuqtadan mazmuniy kelishmovchilik bilan inson ovozining oldindan mensilmasligini farqlash mumkin. Biror da’vo dalil yetishmagani uchun rad etilishi bilan uning egasi muayyan guruhga mansub bo‘lgani sababli tinglanmasligi bir xil emas. Tahlil mezoni fikrga rozilikning miqdori emas, e’tiroz va javobning qanday asoslanganidir.

1-jadval. Hamjihatlikni tahlil qilishning tushunchaviy chegaralari

Mezon	Tahlil savoli	Talqin sharti	Chegara
Umumiy vazifa	Nima birgalikda bajariladi?	Kelishuv predmeti aniqlanadi.	Barcha e’tiqodlar birlashmaydi.
E’tirof	Kim teng eshitiladi?	Shaxs va da’vo farqlanadi.	E’tirof tasdiqlash emas.
Tartib	Qaror qanday asoslanadi?	Protsedura tushuntiriladi.	Sukut rozilik emas.
Kelishmovchilik	E’tiroz qanday ifodalanadi?	Tinch bahsga alohida qaraladi.	Bahs xavf dalili emas.
Chegara	Qaysi xulosa uchun dalil yo‘q?	Davr va aholi doirasi saqlanadi.	Tarix hozirgi statistika emas.

Umumiy tartib va dunyoqarash erkinligi. Forst bag‘rikenglikdagi paradokslarni, Mahoney esa diniy erkinlik haqidagi nazariy bahslarni o‘rganadi [7; 8]. Bu manbalardagi qarashlar mualliflarga tegishli bo‘lib, ularning birortasi zamonaviy O‘zbekiston holati haqida bevosita empirik dalil sifatida qo‘llanmaydi. Ular umumiy munosabat tartibi bilan shaxsning chuqur e’tiqodi o‘rtasidagi chegarani muhokama qilish uchun tanlangan.

Maqolaning nazariy natijasi shundan iboratki, umumiy vazifani bajarish uchun har doim to‘liq falsafiy kelishuv zarur emas. Ishtirokchilar bir qarorga turli asoslardan kelib chiqib qo‘shilishi mumkin. Bunday vaziyatda kelishuvning barqarorligini baholash uchun yashirin fikriy bir xillikni qidirish emas, majburiyatning aniq mazmuni, e’tiroz bildirish va qayta kelishish imkoniyati tekshiriladi. Bu xulosa siyosiy tanlovni tavsiya qilish emas, tahlil birliklarini ajratishdir.

MUHOKAMA

Asosiy e’tiroz umumiy dunyoqarash bo‘lmasa, hamjihatlik yuzaki qolishi mumkinligidir. Bu ehtimolni nazariy yo‘l bilan butunlay rad etib bo‘lmaydi. Biroq undan barcha ishtirokchilarni aynan bir talqinga keltirish zarur, degan xulosa ham avtomatik kelib chiqmaydi. Muayyan vazifani bajarish uchun qaysi turdagi kelishuv kerakligi alohida aniqlanishi lozim. Birgalikdagi ish, protsedura va hayot mazmuni haqidagi kelishuvni farqlash aynan shu vazifani bajaradi.

Jadid merosidan foydalanishda retrospektiv bir xillashtirish xavfi mavjud. Turli muallifning turli davrda yozgan matnlarini bitta o‘zgarmas “jadid pozitsiyasi” deb jamlash tarixiy murakkablikni kamaytiradi. Shuning uchun maqola merosning hozirgi ahamiyatini muayyan qarashlarning mutlaq to‘g‘riligini tasdiqlashda emas, bilim, ma’rifat va jamoatchilik bilan munosabat haqidagi savollarni qayta muhokama qilishda ko‘radi.

Amaliy tadqiqot uchun turli talqinlar qanday ifodalanishi, ishtirokchilar o‘z ovozi eshitilganini nimaga asoslanib aytishi va kelishmovchilikdan keyin hamkorlik qanday davom etishi tekshirilishi mumkin. Ushbu savollarni etnik mansublik bo‘yicha oldindan belgilangan “ishonchli” yoki “xavfli” toifalar bilan almashtirish metodologik jihatdan asossiz bo‘ladi. Maqola xavf darajasini o‘lchash vositasini yaratmaydi va biror guruhga umumiy baho bermaydi.

XULOSA

Polietnik hamjihatlikni tushuntirishda aniq vazifa bo‘yicha kelishuv, umumiy tartib va dunyoqarashning bir xilligini farqlash zarur. Jadid ma’naviy merosi ushbu munosabatlarni tarixiy kontekstda o‘rganishga manba beradi, ammo bugungi xavfsizlik holati haqidagi dalilning o‘rnini bosmaydi. Nazariy natija, e’tirofni tasdiqlashdan, tinch kelishmovchilikni esa xavf haqidagi xulosadan ajratishdir.

Maqolada taklif etilgan mezonlar mustaqil fikrni saqlagan holda umumiy masalani muhokama qilishning shartlarini ko‘rsatadi. Ularning real tashkilot yoki jamiyatdagi amal qilish darajasi empirik tadqiqotni talab etadi. Shu bois xulosalar muayyan siyosiy yo‘lni tanlash haqidagi tavsiya emas, ijtimoiy-falsafiy tahlil uchun konseptual yo‘nalishdir.

Tadqiqot shaffofligi. Qo‘lyozma nazariy tahlildir; yangi empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Matnni tayyorlashda sun’iy intellekt yordamidan foydalanilgan. Nashrdan oldin ilmiy muallifning yakuniy tekshiruvi va tasdig‘i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdirashidov Z. The Formation and Development of Ismail Gasprinski’s Political Views // Gazi Academic View. Vol. 19. No. 37. 2025. (p. 387–411). DOI: 10.19060/gav.1838141
2. Xujaev M. Mahmudhoja Behbudiy leader of the Jadid reforms // The Light of Islam. No. 3. 2020. (p. 39–47). DOI: 10.47980/TLOI/2020/3/4
3. Стычинский М.С. Кризис идентичности: механизмы забвения и мемориализации в условиях глобализации // Вопросы философии. № 7. 2020. (p. 35–39). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-7-35-39
4. Рыжова С.В. Этническая идентичность в общественном измерении // Социологическая наука и социальная практика. Т. 8. № 3. 2020. (p. 165–181). DOI: 10.19181/snsp.2020.8.3.7497
5. Modood T. Can interculturalism complement multiculturalism? // Multicultural Education Review. Vol. 13. No. 4. 2021. (p. 275–284). DOI: 10.1080/2005615X.2021.2006115
6. Fricker M. Evolving concepts of epistemic injustice // Kidd I.J., Medina J., Pohlhaus G. Jr. (eds.). The Routledge Handbook of Epistemic Injustice. Routledge. 2017. (p. 53–60).
7. Forst R. Toleration and its Paradoxes: A Tribute to John Horton // Philosophia. Vol. 45. No. 2. 2017. (p. 415–424). DOI: 10.1007/s11406-016-9801-0
8. Mahoney J. The politics of religious freedom: Liberalism and toleration in Muslim-majority states // Philosophy & Social Criticism. Vol. 43. No. 6. 2017. (p. 551–570). DOI: 10.1177/0191453716645146